

דוד אבידן

כחרז הנשבר

לדרך, ספן, הים לפניך.
הרוח על המים קם.
אם לא יבגוד לבך,
לנצח לא יבגוד בך הים.
עוגן הרם,
הגה כוון,
עוגן הרם,
ופתח, ופתח בשיר הספנים:
הלכה ספינתי בלילה כחול.
הובילה אותי לים הגדול.
הים הוא רחב, גלים וענן,
הדרך עוד רב, רב, רב –
הלאה ספן!

קשה להאמין, שחרוזים אלה של נתן אלתרמן (לחן: יואל ולבה), אשר נכתבו הרבה לפני שהוקם הצי הישראלי, הושרו אי־פעם ברצינות. אף־על־פי־כן עובדה היא: זהו אחד הפזמורים הפופולאריים, שנחרזו והולחנו בארץ בעשרים השנה האחרונות, ופופולאריותו נזקפת לזכות מלותיו לא פחות מאשר לזכות לחנו. העובדה, שמאז ועד עתה הוקמו גם מדינה יהודית וגם צי ישראלי, ושדמותו של צי זה רחוקה מלהוות את הגשמתו של חלום־הנעורים הרומאנטי המפזז אי בזה בין המלים לבין תווי המנגינה, איננה, כמובן, אשמתו של אלתרמן. הפזמון המושר הוא מעצם טיבו נכסו הבלעדי של הרגע החולף, ואין הוא חייב באמיתות לטווח ארוך.

בדיקה שטחית בלבד של רפרטואר הזמר המילולי בעשר או אפילו בעשרים השנה האחרונות מעוררת ספק, אם בכלל יש לפזמון המושר חובות כלשהן. סוף־סוף אין לשכוח, כי פזמונים אלה מעולם לא זכו לייצוג עצמאי, ללא הלחן, וממילא נודעת להם חשיבות משנית. אין למצוא כמעט ברוב הפזמונים, שנכתבו בפרק־זמן זה, אפילו ענין טכני. רובם נכתבו על־ידי משוררים, שלא תמיד התייחסו אליהם ברצינות והוציאו על־פירוב מתחת ידם מלאכה חפוזה וירודת־איכות. גם אותם משוררים, שייחסו ומייחסים לפזמוניהם אותו ערך שהם מייחסים לשיריהם, הצליחו אך לעתים רחוקות להתעלות מעל לתחריו הפרמיטיבי והבאנאלי, שציין את רוב הפזמורים מלפני קום המדינה, מה גם שלגבי אלה לא תמיד ניתן לקבוע, אם מגרעות שירתם הן שסיכלו את פזמוניהם או להיפך – מגרעות פזמוניהם הן שסיכלו את שירתם.

לאור האמור מתעוררת מאליה השאלה, אם ראויים בכלל פזמונים אלה לבדיקה טקסטואלית-לעצמה. אם רמתם המילולית נעדרת כל ערכים בעלי משקל ואם הם עצמם נכסו הבלעדי של הרגע החולף, הרי ממילא כל נסיון לבחון אותם בחינה מילולית, בפרספקטיבה של זמן, משולל מלכתחילה כל משמעות ביקורתית ועשוי להיות לכל היותר בגדר שעשוע בלתי מחייב.

דווקא הפזמונאות הישראלית והארץ-ישראלית היא אחד מתחומי העשייה הבודדים, שבדיקתו בקנה-המידה הכפוי של מספר זה או אחר של שנים לא תהיה על חשבון קני-המידה הלגיטימיים יותר. הסיבה העיקרית לכך נעוצה בעובדה, שפזמונאות זו היתה קשורה תמיד קשר בלי-ינתק למה שמכונה בלכסיקון הציוני "תקומת ישראל". החל משירי העבודה, דרך שירי המגינים מתקופת המאורעות, שירי הבריגאדה, מלחמת השיחרור, מלחמת סיני וחייה היומיומיים של מדינת ישראל, הפועל היוצא של תקומה זו, הפזמונאות האמורה היא כמעט אילוסטראציה מחורזת להיסטוריה של ארץ ישראל ומיישביה החדשים. צמידותו העקבית והמתמדת של סוג מילולי זה לשטף המאורעות הכללי היא למעשה תכונתו האופיינית היחידה, אם לא תכונתו היחידה בכלל, והיא גם הסיבה לכך, שהפזמונאות הארץ-ישראלית והישראלית הזניחה לחלוטין את חייו האישיים של הפרט. מוזר הדבר, אך בין מאות ואלפי הפזמורים, שהושרו בארץ במשך עשרים השנה האחרונות, אין למצוא כמעט שאנסונים, שענינם היחיד, על אותו רובד אָמוציונאלי, שיכול לפרנס בכבוד כל פזמונאות טובה.

הסוציוזופים לעתיד לבוא יקדישו, כנראה, ביום מן הימים מקום נרחב לדין באחד מאסונותיה האופייניים של הספרות הארץ-ישראלית (להבדיל מן הספרות הישראלית החדשה, שמבחינה זו לפחות היא יוצאת דופן לחלוטין) – זיקתה האָמוציונאלית המופרזת אל הציונות. אין כל צורך לבטל את חשיבותה ההיסטורית של הציונות בתור מציאות חברתית, כדי להבין, שהמיפגש בינה לבין אנשי הרוח, לפחות כפי שנשתקף בחלק גדול מיצירתם, לא היה בשום פנים לטובת האחרונים. אך בעוד שהספרות עצמה הצליחה במקרים רבים להתגונן מפני התדפקותה של הציונות על שעריה, ולא תמיד נכשלה בוותורים מוחלטים, הרי הפזמונים, שנכתבו בדרך כלל על ידי אותם סופרים אשר על יצירתם סוככו פחות או יותר בעילות, נהפכו לקרבנותיה המושלמים.

אלה התמהים, כיצד יכלו בשעתם יוצרים נבונים ולא נעדרי חוש-הומור כנתן אלתרמן לכתוב שורות חרוזות כ"נלבישך שמלת בטון ומלט / וניטע בך מרבדי גנים" (וזוהי מן הדוגמות המעולות דווקא), מתעלמים מהאספקט הפסיכולוגי של הבעיה, שהיא המפתח העיקרי להבנתה. משמעותה האָמוציונאלית של הציונות לגבי סופרים ואנשי רוח, שהזדהו אתה מבחינה מחשבתית וחברתית, היתה כמשמעותו האמוציונאלית של תינוק לגבי אביו. כל אב, ויהיה נבון ומאופק ככל שיהיה, אם אך יש לו זיקה נורמאלית אל יוצא חלציו, לפחות בשנים הראשונות, שוב אין לו מנוס מפני השתטות בדרג זה או אחר. העובדה, שלגבי סופרים ואנשי רוח ארץ-ישראליים ניתרגמה השתטות זו ללשון המלה המחורזת, רבת המלל הפאתטי והמליצה הנדושה, היא, איפוא, תוצאה ישירה של זיקה אָמוציונאלית זו, הצרה היא, כמובן, שקל יותר למצוא הסברים לרמתם הירודה של פזמונים מסוימים מאשר ליהנות מהם על-סמך הסברים אלה. אלתרמן איננו בשום פנים דוגמה אופיינית לכישלוננו של הפזמון הארץ-ישראלי, והציטטה דלעיל הובאה יותר כסימפטום כללי מאשר כסימן-היכר אישי. אך העובדה, שאפילו המוכשר שבפזמונאים

(אם כי למיטב פזמוניו, שרוכזו ב"הטור השביעי", לא חוברו לחנים) נכשל לעתים במליצות נדושות, מעידה, עד כמה חזק היה לחצה של המציאות החברתית על אלה שעיצבו בחרוזים לחוננים. ב"שיר העמק", למשל, (לחן: ד. סמבורסקי), שהוא אחד הפזמונים הארץ־ישראליים הבודדים, אשר אינו לוקה בבאנאליות ובמליציות, ניתן למצוא שורות בעלות דימויים בלתי נדושים, ואפילו מידה מסוימת של אווירה:

אופל בהר הגלבוע,
סוס דוהר מצל אל צל.
קול זעקה אף גבוה
משדות עמק יזרעאל...

אך שורות אלה אינן מייצגות, כאמור, את הרמה הממוצעת של הפזמון הארץ־ישראלי, שעניינו בנין הארץ. אופייני לה יותר הוא הפזמון הבא (מלים: י. דושמן, לחן: ריכטר), המשקף מאין כמוהו את המנטאליות של פזמונים על נושאים דומים עד עצם היום הזה:

פה בארץ חמדת אבות
תתגשמה כל התקוות.
פה נחיה ופה נצור
חיי זוהר, חיי דרור.
פה תהא השכינה שורה.
פה תפרח גם שפת התורה.
נירו, ניר, ניר, ניר,
שירו שיר, שיר, שיר...

אפילו אם נניח, כי ברייה מילולית משונה זו נועדה להיות מושרת בגני ילדים או בכיתות ראשונות של בתי־ספר יסודיים בלבד, אי אפשר שלא לחוש אי נעימות נוכח האפשרות, שבפזמונים תפלים מסוג זה פוטמו אלפי ילדים ישראליים במשך שנים. הרגעה מסוימת יש רק בעובדה, שלמרות הכול – אלה שזימרו פזמור זה ודומים לו זימרו בעיקר את הלחן ולא את המלים. מאחר שזיקתו של מחבר הפזמון הארץ־ישראלי והישראלי אל שטף המאורעות היתה כזיקת אבל אל תינוקו, ממילא הוא נזקק לכלי הביטוי האלמנטאריים ביותר ונשאר צמוד לאמצעים המילוליים הבאנאליים ביותר. מיגבלות אלה נשתקפו לא רק בפזמורים על בנין הארץ, אלא גם, ואולי בעיקר, בפזמורים על ימי המאורעות ועל הבריגאדה היהודית, שבראשונים יש פאתוס עיקר ואירציונאלי ובאחרונים התלהבות אבהית נוגעת עד הלב לנכח עצם העובדה, שצעיר יהודי מולבש מדים ונשלח לחזית. שורות כגון "חי, חי הנקם! / בלבבות הגאים הוא נרקם, / באבות שכרעו על ברכם, / בבנים ששיברו

אזיקם... " (מלים: יעקב אורלנד, לחן: ידידיה גורוכוב) הן ביטוי אופייני לסוג הראשון, בעוד ששורות כ"עוז, עוז, עוז ואייל / כה לחי, בחור חייל..." (מלים: א. אשמן, לחן: ד. סמבורסקי) הן ביטוי אופייני לסוג השני, שלעתים זכה לביטוי מוצלח יותר:

...חכי לנו ארצי במשעולי הרייך,
חכי לנו בשדות הלהם הרחבים!
את שלום המחרשה נשאו לך בחוריך –
היום הם לך נושאים שלום על הרובים!
(מלים: אלתרמן, לחן: סמבורסקי)

היחס הרומאנטי והבלתי מציאותי אל המלחמה ואל אלה שהשתתפו בה נשתנה רק עם פרוץ מלחמת השיחרור, אשר הולידה בין־השאר את הפזמונאי המקצועי הראשון בישראל – את חיים חפר. משוררים רבים בספרות העברית קנו להם את מקומם יותר בזכות התמדתם ועיקשותם מאשר בזכות כשרונם. חפר עצמו, בניגוד להם, אשר ניסה אף הוא בראשית דרכו לכתוב שירים, לא התעקש יותר מדי אל נוכח הבלתי אפשרי והשלים עדי־מהרה עם העובדה, שפזמון טוב עדיף על שיר גרוע. בפזמוניו, הכוללים כבר מספר יסודות מורכבים יותר מאשר הדגמים הקמאיים שקדמו להם, כגון רחמים עצמיים, כאב והומור צברי, שאינו נפגם על־ידי מידה מופרזת של מאקאבריות, השקיע חפר כל מה שהיה לו. יתכן מאוד, שבפוטנציה היה לאחרים יותר, אך הוא השקיע בפזמוניו יותר מאשר אחרים, שראו עצמם בעיקר כמשוררים, היו מוכנים להשקיע. צרור פזמוני מלחמת השיחרור, המרוכז בספרונו הצנום "תחמושת קלה", מייצג למעשה את מיטבו של הפזמון המלחמתי הישראלי. אופייני מבחינה זאת הוא הפזמון "הקרב האחרון" (לחן: משה וילנסקי), שמלותיו כוללות את כל היסודות החיוניים לפזמון טוב – סיפור עלילה, אווירה וחוויה רגשית מסוימת, לעומת בתים, שעיקרם באווירה ובפשטות הביטוי, כגון –

רוח אט תנשוב, תנוע הצמרת.
ובחלונך גווע אור הנר.
כחלום נוגה בינינו את עוברת,
וכל איש אותך זוכר...

ניתן למצוא בפזמון זה גם בתים דימויים מובהקים, שמורגש בהם רצון ברור לבטא משהו שמעבר לפונקציה הישירה של המלים שנועדו להלחנה:

אל הסף נבוא, נבוא, אחות, לפתע,
את נשקנו אל הקיר נשעין,

המתים גם הם אז יעמדו בפתח

ומצחם בליל ילבין...

אולם אין להתעלם מן העובדה, כי למרות שפזמוניו של חפר היו רוויים מידה לא מעטה של אֶלֶמנטים פיוטיים, היו אלה בסופו של דבר פזמוני מלחמה, ובתור שכאלה – תופעה חד־פעמית. עד היום לא הצליח מחברם של "שיר החבלנים" ו"דודו" להתאקלם בתוך נוף הפזמונאות המקצועית האחר־מלחמתית, שנציגה הבולט ביותר הוא **דן אלמגור**, בחור צעיר, אשר כבש במשך שנים מעטות את במות הבידור בארץ. אלמגור, ככל שאר הפזמונאים המקצועיים כיום, כותב בעיקר לתיאטרונים. הוא זריז־עט, רב־תפוקה, בעל שליטה טכנית מניחה את הדעת, חוש ער למשחקי לשון ומידה מספקת של הומור הדרוש להבנת המגוון שבמצבים אלמנטאריים, לעומת זאת חסרים בפזמוניו שני יסודות, שבלעדיהם לא ייתכנו פזמונים טובים באמת: אווירה ונעימה אישית. במקום שני אלה הוא מרפד את חרוזיו בשפע של חכמות נדושות:

בעלי הוא עסקן ברוך־כפיים,

בשליחות הוא ממריא כל יומיים.

הוא אוסף שם קרנות

בשליחות האומה,

ואני כאן אוספת קרניים...

אילו שיקף אלמגור את הרמה הממוצעת, ניתן היה להצטער בשקט על כך, שטרם קם **ברטולד ברכט** הישראלי. הצרה היא, שהפזמונאות הישראלית גדושה עדיין מספר מבהיל כל־כך של אבסורדים ואנאכרוניזמים, שלאור קיומם קשה בכלל לבוא בטענות אל בעל־מלאכה הגון כמוהו. חרוזים כמו "מדינה, מדינה, / לעמי הנווד, / כגילוי השכינה / לעינינו נגלית. / בזרועות אהבה / תפתחי שערך / לשרידי להבה / החומדים עפרך" (מלים: **ש. שלום**, לחן: **משה ביק**) מדברים בעד עצמם. גם פזמונאים צעירים יותר נכשלים לעתים במליצה, אפילו כשהם עוסקים בנושאים נעלים פחות מתקומת מדינת ישראל. **דידי מנוסי**, למשל, הנמנה אף הוא עם המדשדשים בין ניסיונות שיריים לבין ייצור פזמונים וחמשירים, ישבש את אחד מפזמוניו הנעימים, אשר נהפך לשלאגר (לחן: **יוחנן זראי**), בשל אי הקפדה טכנית מספקת. הבית –

קול אורלוגין קורא חצות,

בפונדקים כבר הנר.

רוח של ליל יצא לשוט בחוצות,

רק אנוכי עודני ער...

עשוי היה להתקבל פחות או יותר על הדעת (ועל האוזן), לולא המלה "אנוכי", שאין לה מקום בזמר מלחים, ושאותה שיבץ בשורה האחרונה רק משום שחסרה לו הברה. בה במידה שפזמונים צחיחים ופשוטים מדי אינם נעימים לזימור, כן גם פזמונים "ספרותיים" מדי אינם נעימים לקריאה. פרט טכני מקרי זה, בפזמון שאיננו דווקא מן הגרועים, לא היה ראוי להזכרה, לולא שימש סימפטום אופייני לצרתה העיקרית של הפזמונאות הישראלית: טישטוש הגבולים בינה לבין השירה.

העובדה, שמלבד **דן אלמגור ונעמי שמר**, שהם יותר יצרני פזמונים מאשר פזמונאים, לא נמצא עדיין איש, אשר יראה בפיזמון מלאכת־יצירה, בעלת צביון אישי ומשוחררת מתסביכים "שיריים", כופה ממילא על הפזמון הישראלי, לפי שעה לפחות, חיי־דוחק. בעייתו העיקרית מצלצלת ממש כפארא דוכס: לכותביו חסרה עדיין אותה מידה חיונית של קלות־דעת, שבלעדיה אין הם מסוגלים לגשת אליו בכל הרצינות.